

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛІВ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС ЗНАЙОМСТВА

Стаття присвячена аналізу функціонально-семантичних параметрів дієслів взаємодії під час знайомства. Розглянуто ядерні і периферійні значення у семантичній структурі дієслів та їх реалізації у реченні-висловленні.

Ключові слова: дієслова взаємної дії, лексико-семантична група дієслів знайомства, сема, архісема, суб'єктно-об'єктна взаємодія.

Серед різних класів слів дієслово завдяки своїм синтаксичним можливостям, а також багатогранній і складній семантиці займає особливе місце. За гнучкістю і глибиною семантичної структури та його здатністю об'єднувати елементи мовлення дієслово є «найбільш складною, граматично організованою», такою категорією, що «безпосередньо відображає дійсність» [1, 528]. Тому спостерігається постійний інтерес до вивчення зв'язку і зумовленості функціональних і семантичних параметрів різних лексико-семантичних груп (ЛСГ) дієслів.

Лексико-семантична група дієслів взаємодії під час знайомства належить до ширшого за своєю семантикою групування слів – лексико-семантичного поля дієслів взаємної дії. До складу аналізованої ЛСГ входять такі лексеми: *знайомитися, познайомитися, роззнайомлюватися, обзнайомлюватися* (2), *перезнайомитися, зазнайомлюватися, запізнаватися, пострічатися, розпізнаватися* (3), *спізнаватися* (2), *стикатися* (2), *пізнаватися* (2) (усього 12 лексем)¹.

У дослідженні поставлено за мету з'ясувати парадигматичну спорідненість і синтагматичні особливості елементів ЛСГ дієслів взаємодії під час знайомства.

Будь-яке лексико-семантичне групування має свою індивідуалізовану структуру, важливою ознакою якої є існування ядра і периферії. Ядерні елементи характеризуються найбільш узагальненим значенням, решта членів групи «становлять привативні опозиції щодо базового слова. Одиниці групи вибудовуються в порядку збільшення семантичних ознак у їхній семній структурі (від загального до найбільш конкретного)» [2, 53]. Аналізована ЛСГ, як і все лексико-семантичне поле взаємної дії, має ієрархічну будову. Використання методу ступінчатої ідентифікації дало змогу з'ясувати, що словом-ідентифікатором дієслів взаємодії під час знайомства, лексеми якої означають «заводити, починати знайомство з ким-небудь», виступає дієслово *знайомитися*. Базове слово ідентифікується словосполученням «починати знайомство».

За функціональними характеристиками виділяються ядро і периферія. У ядрі групи знаходиться домінанта (базове слово, або ідентифікатор), який має широке значення і відрізняється від елементів периферії більшою регулярністю і частотністю використання. Основну роль, роль ядра, у групі відіграють ті дієслова, для яких значення взаємодії під час знайомства є основним. Це такі лексеми, як *знайомитися, познайомитися, зазнайомлюватися, запізнаватися, роззнайомлюватися*. Периферія групи є неоднорідною. Деякі лексеми менш віддалені від ядра і за своїм вторинним значенням належать лише до аналізованої ЛСГ поля взаємної дії. Такими є дієслова *обзнайомлюватися, перезнайомитися*. Водночас частина лексем за своїм неосновним значенням, крім ЛСГ взаємодії під час знайомства, входить також до інших лексико-семантичних груп поля взаємної дії. За словами Е. В. Кузнецової, групи дієслів являють собою класи, що перетинаються насамперед тому, що семи, за спільністю яких дієслова об'єднуються у семантичні групування, можуть повторюватися, виступаючи у них і як категорійні, і як диференційні [3, 10]. Подібне явище спостерігається у семантичній структурі дієслів *пострічатися, розпізнаватися, спізнаватися, стикатися, пізнаватися*, які належать також до ЛСГ дієслів соціальної і духовної взаємодії. Слова *пізнаватися, стикатися* і *розпізнаватися* за тим самим вторинним значенням можуть бути віднесені до різних ЛСГ, оскільки у їхніх визначеннях містяться ідентифікатори обох груп, наприклад: *стикатися* (2. Несподівано зустрічатися з ким-небудь; // тільки док. Зустрівшись, познайомитися з ким-небудь) (СУМ IX, 695); *пізнаватися* (2. Вступати в дружні відносини, знайомитися, зближуватися з ким-небудь близько узнавати когось) (СУМ VI, 529); *розпізнаватися* (3. Знайомитися з ким-, чим-небудь; // Зустрічатися, стикатися з ким-небудь, зазнавати чогось) (СУМ VIII, 765).

Для лексеми *стикатися* значення, за яким виявляється належність до аналізованої ЛСГ, є граматично маркованим. Ідентифікатор *знайомитися* визначає це дієслово тільки у формі доконаного виду. А до ЛСГ дієслів соціальної та духовної взаємодії ця лексема входить в обох видових формах.

Архісема «взаємодіяти», яка означає «перебуваючи у зв'язку, взаємно діяти, бути у взаємодії», властива усім лексемам, що входять до лексико-семантичного поля дієслів взаємної дії. У той же час її складовою є ядерна сема «знайомитися», яка притаманна семантичній структурі дієслів взаємодії під час знайомства.

У процесі компонентного аналізу встановлено, що для лексико-семантичної групи дієслів взаємодії під час знайомства характерними є також диференційні семи, які уточнюють, конкретизують архісему та ядерну сему і визначають структуру групи.

Дієсловам цієї групи притаманна диференційна сема, яка дає кількісну характеристику учасникам ситуації. Щодо кількості учасників ситуації дієслова ЛСГ взаємодії під час знайомства можна поділити на два семантичні різновиди. Усі дієслова цієї групи, крім лексем *обзнайомлюватися* і *перезнайомитися*, позначають взаємодію, в якій беруть участь двоє і більше учасників ситуації. Частина дієслів має при собі кількісний конкретизатор, виражений сполученням неозначеного займенника з прийменником з (з ким-небудь). Зазначені лексеми характеризуються ширшим значенням порівняно з іншими дієсловами групи: *знайомитися* (1. з ким. Заводити, починати знайомство з ким-небудь) (СУМ III, 638); *роззнайомлюватися* (Знайомитися ближче з ким-небудь) (СУМ VIII, 680). Дієсловом *обзнайомлюватися* і *перезнайомитися* властива кількісна сема в іншому різновиді: участь у взаємодії, позначеній цими дієсловами, можуть

¹ Приклади лексем дібрано методом суцільної вибірки із «Словника української мови» в 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. (Далі СУМ. Перша цифра позначає том, друга – сторінку).

брати не менше трьох учасників ситуації. Ці лексеми мають при собі кількісний конкретизатор, виражений сполуками слів «з усіма або багатьма», «про всіх або багатьох». Дієслово *перезнайомитися* має також кількісні конкретизатори «один з одним» і «між собою», які уточнюють значення кількості осіб. Наприклад: *обзнайомлюватися* (2. Знайомитися з усіма або багатьма. *Гості тільки що зібрались, не обзнайомились* (Н.-Лев., IV, 1956, 65)) (СУМ V, 499), *перезнайомитися* (2. Познайомитися один з одним, між собою (про всіх або багатьох). *Як звичайно буває в поїзді, всі в купе зразу перезнайомились, розговорились* (Коп., Земля, 1957, 15)) (СУМ VI, 184). Диференційна сема кількісної характеристики у своєму другому різновиді має також формальне вираження – префікси *об-*, *пере-*.

До семантичної структури деяких лексем аналізованої групи входить диференційна сема «характер і спосіб взаємодії». Це лексеми *роззнайомлюватися* (Знайомитися *ближче* з ким-небудь) (СУМ VIII, 680); *стикатися* (2. ...// тільки док. *зустрівшись*, познайомитися з ким-небудь) (СУМ IX, 695); *пізнаватися* (2. Вступати в дружні відносини, знайомитися, зближуватися з ким-небудь, *близько* узнавати когось) (СУМ VI, 592); *спізнаватися* (2. з ким. Зустрічати, *вперше* бачити кого-небудь; знайомитись, сходитися з кимсь) (СУМ IX, 525). Диференційну сему характеру і способу взаємодії може маркувати дієприслівник і прислівник (*зустрівшись*, *ближче*, *близько*, *вперше*), які уточнюють обставини, міру, ступінь, вказують на інтенсивність і час виявлення процесуальної ознаки. Для дієслова *пострічатися*, що перебуває на периферії ЛСГ взаємодії під час знайомства, диференційна сема характеру і способу взаємодії виражається за допомогою прийменниково-іменникової конструкції: *пострічатися* (...// Познайомитись, зіткнутися з ким-н. *у житті, в роботі* тощо) (СУМ VII, 381).

Диференційна сема початковості властива лише лексемі *знайомитися*. Але можна зробити висновок, що ця сема має також дієслово *зазнайомлюватися*, тому що воно є абсолютним синонімом лексеми *знайомитися*, на що вказує словникове тлумачення: *зазнайомлюватися* (Те саме, що *знайомитися*) (СУМ III, 128). Тотожність семантики, обмежена лише значенням граничного вияву процесуальної ознаки (доконаний вид до *знайомитися*), властива також дієслову *познайомитися*. А отже, набір диференційних сем, які характеризують слова *знайомитися*, *познайомитися*, *зазнайомлюватися*, однаковий.

Слова однієї лексико-семантичної групи об'єднані не тільки спорідненістю лексичних значень, а й виявляють подібність у лексичній сполучуваності з іншими словами. Усі лексеми аналізованої групи позначають взаємодію, яка може відбуватися тільки між істотами. Але два дієслова – *запізнаватися* і *розпізнаватися*, у словниковому тлумаченні яких зазначено «знайомитися з ким-, чим-небудь», не належатимуть до лексико-семантичного поля взаємної дії, якщо на перший план буде виступати об'єкт дії – неістота. У такому випадку дія, позначувана цими дієсловами, не буде взаємною. Лексеми *запізнаватися* і *розпізнаватися* можна вважати абсолютними синонімами за тією частиною лексичного значення, яка включає їх до групи дієслів, що позначають процес взаємодії під час знайомства: обом дієсловом у СУМ дається визначення «знайомитися з ким-, чим-небудь». Якщо ж брати до уваги другу частину словникового тлумачення того самого лексико-семантичного варіанта дієслова *розпізнаватися* (3. ...// Зустрічатися, стикатися з ким-небудь, зазнавати чогось) (СУМ, VIII, 765), то слід віднести його до групи дієслів, які позначають взаємодію із загальним значенням «зустрічатися».

Дієслівна лексема містить у своєму значенні своєрідний «макет» речення, за яким стоїть певна ситуація. Значення дієслова є важливим фактором для формування семантичної структури речення. Тому останнім часом у мовознавстві, зокрема у синтаксисі, відбувається активний поворот від морфологічної характеристики речень до функціонально-семантичної.

Дієслова лексико-семантичної групи взаємодії під час знайомства належать до групи так званих взаємно-зворотних дієслів, що позначають дію, яка «виконується кількома суб'єктами, кожен з яких одночасно є і об'єктом» [4, 113]. Такі дієслівні лексеми називають дієсловами реципрокної семантики, тобто такими, що позначають «дію, здійснювану двома чи кількома суб'єктами один щодо одного» [5, 160].

Типовою як для всіх дієслів із семантикою взаємності, так і для дієслів взаємодії під час знайомства є двовалентна конструкція з двома обов'язковими актантами (суб'єкт і об'єкт). Суб'єктний актант виступає у формі називного відмінка іменника або його еквівалента, а об'єктну позицію займає форма орудного відмінка з прийменником *з* (*із*, *зі*). При цьому суб'єкт, здійснюючи певну дію, втягує у поле своєї діяльності об'єкт, поза яким не може бути реалізована та чи інша дія. Наприклад: *Коли в Стамбулі Ібрагім познайомився з багатим венеціанським купцем Л'юджі Гріті, то перша їхня розмова велася теж по-грецьки* (П. Загребельний); *Тоді, саме закінчивши школу, й зустрілась Вірунька із Іваном Багласм* (О. Гончар).

Обов'язкова валентність може бути незаміщеною (за Л. Теньєром). У такому випадку обов'язковий учасник взаємодії під час знайомства залишається неназваним у реченні. Це не змінює кількісної валентності дієслова і не порушує встановлені норми дієслівної сполучуваності. У таких конструкціях незаміщеною може залишатися позиція суб'єкта (підмета). Наприклад: *Ближче познайомилися, порадилися з ним* (О. Гончар); *...і мені вельми приємно, що познайомилися з гером професором, про якого багато чув це до початку воєнних дій, тобто я хотів сказати – нашої визвольної війни...* (П. Загребельний). Часто незаміщеною залишається позиція, яку повинен займати об'єкт знайомства. Наприклад: *Вибачте... Сідайте, – сказала дівчина, коли вони познайомилися* (О. Гончар); *Про власну свою справу й про себе Конаєв теж мовчав. Але потім вони роззнайомилися ближче* (І. Багрянний).

Можливість незаміщеної позиції при дієсловах лексико-семантичної групи взаємодії у процесі знайомства зумовлена насамперед семантикою дієслівних лексем. Значення дієслова потенційно містить у собі необхідність існування двох актантів, які можуть бути неназваними взагалі, «конденсуючи «суб'єкт і об'єкт» в одну формально репрезентовану позицію» [6, 79]. Наприклад: *А він говорив тим своїм усміхненим поглядом – «Не кваптесь, друзі мої! Ще встигнемо наговоритись. Перш давайте добре познайомимось, а то от дідько його знає... Буває всякого...»* (І. Багрянний); *Окрім того, були серед їхніх ставларів і кілька одружених на запорізьких та маріупольських дівчатах – познайомилися, коли індійські*

хлопці відбували практику на наших металургійних заводах (О. Гончар); Згодом, коли роззнайомилися, виявилося, що один з них – високий, молодий і дуже вродливий – директор Всеукраїнського інституту фізкультури на прізвище Бунчук; другий – керівник обласного відділу мисливства й рибальства при облвиконкомі Харківщини на прізвище Іванов (І. Багрянний).

Підмет у реченнях із дієсловами аналізованої семантики може об'єднувати в собі значення суб'єкта і об'єкта, тобто виражати так звані соціативні відношення. Від конструкції, в якій наявний підмет, присудок і непрямий додаток у формі орудного відмінка з прийменником з, відрізняються конструкції, у яких дієслово-предикат виражено формою множини і ознака, приписувана підметові, однаково характеризує обидва його компоненти. У такому випадку «синтаксемі, а також самому дієслову надається відтінок сумісності дії, в якій однаковою мірою беруть участь обидва члени сумісності» [7, 78]. Пор.: *Я повинен їхати, – сказав Отава. – Але якби... Якби ми з вами познайомились трохи раніше... (П. Загребельний); Бурхлива, зазуляца, Наталка і з Костею теж познайомилися на одному з весіль, куди його були запросили зрати: сама до нього підсіла, розпалена, стала руку гладити (О. Гончар).*

Варіантним виявом конструкції з дієсловами лексико-семантичної групи взаємодії під час знайомства виступають структури, в яких предикат виражено формою інфінітива і значення взаємності посилюється сполукою слів «один з одним». Наприклад: *Вони вдивлялися одне в одного з якоюсь пожадливою тугою і радістю, з жадобою, яка виключає прицінки і розважки, – їм не треба було великих церемоній та обряду, щоб упізнати одне одного, в обох у них загорівся один вогонь і відразу ж їх сполучив (В. Шевчук).*

Деякі мовознавці (В. О. Богородицький, А. Б. Шапіро, В. В. Виноградов) вважають, що взаємно-зворотні дієслова можуть вживатися лише у множинній формі, оскільки саме ця форма вказує на існування групи виконавців дії, які взаємодіють між собою. Але відома й протилежна думка учених, які розглядають значення взаємності дії безвідносно до числової форми дієслова, допускаючи обидві форми числа, тобто «взаємне значення зворотних дієслів представляється не лише числовою формою суб'єкта-діяча або навіть самого дієслова, але і його семантичними характеристиками» [7, 80].

На мовленнєвому рівні можливі модифікації синтаксичних конструкцій з числовими формами предикатів із семантикою «починати знайомство». Пор.: *Ми з Іваном, коли познайомились, то справді мовби чари які найшли на нас, – все життя мені засвітилось (О. Гончар) (Я з Іваном познайомилася); З ним Лобода познайомився, ще коли батька влаштовував (О. Гончар) (Він і Лобода познайомились).*

Своєрідною моделлю структур з дієсловами аналізованої семантики є така, в якій предикат взаємодії під час знайомства утворює складений присудок з модальним дієсловом-зв'язкою і, крім об'єктної форми, вираженої орудним відмінком з прийменником з, наявна об'єктна форма у давальному відмінку, яка фактично позначає співучасника взаємодії. Наприклад: *Переважно були люди з вищою та середньою освітою, високі фахівці всіх профілів, деякі з республіканськими іменами. Ознайомилися з багатьма з них ближче Андрієві належалося впереді (І. Багрянний).*

Лексеми, що вимагають орудного відмінка з прийменником з перебувають у центрі лексико-семантичного поля дієслів взаємної дії, інші – на периферії або ж навіть на межі з іншими лексико-семантичними полями. Розглянувши функціонально-семантичні параметри дієслів взаємодії під час знайомства, приходимо до висновку, що глибинний семантичний рівень значення взаємності по-різному реалізується на формально-синтаксичному рівні речення-висловлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Русский язык. / Грамматическое учение о слове. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
2. Лексико-семантические типы русских глаголов / Под ред. Э. В. Кузнецовой. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1989. – 180 с.
3. Кузнецова Э. В. О принципах и методах выделения объема семантических классов русских глаголов // Классы слов и их взаимодействие. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1979. – С. 5 – 12. – 155 с.
4. Грамматика української мови. – К.: Рад. школа, 1982. – 208 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Масицька Т.С. Грамматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Ред.-видвідд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208с.
7. Михайлик Р. П. Семантико-грамматична структура дієслів на -ся в сучасній українській мові: Дис...канд. філол. Наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т української мови. – К., 1995. – 152 с.

The article under consideration is about short analysis of functional-semantic parameters of verbs of interaction during the introduction. It is examined core and peripheral meanings in the structure of the verbs and their realization in the sentence-expression.

Key words: verbs of mutual action, a lexical-semantic group of verbs of acquaintance, a sema, an arkhisema, a subject-object co-operation.

А. А. Павлова

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ АДРЕСАТНОЇ СИНТАКСЕМИ

У статті здійснено спробу аналізу адресатних синтаксем та їх семантичних варіантів у простому реченні. Досліджено первинну функцію давального відмінка як основного засобу вираження адресатної синтаксеми та її семантичних варіантів.

Ключові слова: синтаксема, адресат, семантичні варіанти адресатної синтаксеми, давальний відмінок.

У системі відмінків української мови функція адресата відтворюється обмеженою кількістю морфологічних одиниць. Це пов'язано із специфікою семантико-синтаксичних ознак адресатності, співвідношенням з реальним об'єктом